

УДК 351.749

В.А. СИТНИК, Одеський державний університет внутрішніх справ

ВИЗНАЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ В ТЕОРІЇ ПРАВНИЧИХ НАУК

Ключові слова: організована злочинність, органи внутрішніх справ, спеціальна операція, тактична операція

Гостра криміногенна ситуація, що склалася на даний момент в Україні, відображається, насамперед, у безпрецедентному зростанні організованої злочинності. В умовах перерозподілу державної власності і ринкового реформування економіки, що проводилися за відсутності правової бази і слабкому державному контролю, домінуюче положення в злочинному світі набув економічний інтерес. Він підсилив прагнення лідерів злочинного середовища до первісного накопичення капіталу і його подальшого репродукування протиправними засобами. У ситуації, що склалася, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю додають усіх зусиль для того, щоб не допустити повного контролю за всіма сферами життєдіяльності нашого суспільства з боку криміналітету, який чинить усе більш тверду і консолідовану протидію органам внутрішніх справ. При цьому витрачаються величезні фінансові ресурси, застосовуються методи підкупу, шантажу, залякування свідків і потерпілих, витончені способи конспірації і приховування слідів злочину. Організовані злочинні угруповання мають складну структуру, активно ведуть розвідку і контррозвідку, мають на озброєнні сучасні технічні засоби, що значно ускладнює проведення оперативно-розшукових заходів.

Проблематика, яку обрано за основу під час формулювання назви цієї статті, була предметом досліджень К.В. Антонова, В.П.Бахіна, Р.С. Белкіна, Д.В. Гребельського, О.Ф. Долженкова, М.В. Корнієнка, І.П. Козаченка, М.А. Погорєцького, В.Л. Регульського,

М.Б. Саакяна, В.Г. Самолова та інших науковців. Разом із тим, ряд актуальних і практично значущих проблем потребують подальшої розробки. Тому метою статті є розробка поняття й з'ясування змісту спеціальних операцій, визначення їхнього місця в боротьбі з організованою злочинністю.

Досвід роботи спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю свідчить, що організовані злочинні формування вміло використовують у кримінальних цілях дестабілізацію стану в країні й у регіонах – як природно сформовану за політичними, економічними, етичними та іншими причинами, так і штучно створену за їх прямої участі.

За оцінками кримінологів, організована злочинність стала настільки серйозним фактором соціального життя, що вже виступає своєрідним вихователем підростаючого покоління і крупним роботодавцем для частини громадян, контролюючи від 50 % до 85 % приватних і близько 60 % державних підприємств [1].

В умовах дефіциту фінансових і матеріальних ресурсів, висококваліфікованих фахівців у правоохоронних органах, сьогодні постає питання вибору основних напрямків і використовуваних засобів протидії організованим злочинній діяльності. Одним з найбільш ефективних важелів даної протидії є використання спеціальними службами органів внутрішніх справ можливостей, що надані Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність» і «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [2, 3].

Повсякденна практика показує, що органи внутрішніх справ вирішують свої задачі шляхом реалізації специфічних для кожного підрозділу функцій. Однак іноді складається ситуація, для вирішення якої виникає необхідність сконцентрувати всі наявні сили і засоби ОВС, відсуваючи на другий план поточні, повсякденні завдання. Умовно такі ситуації можна розділити на дві групи:

1. Ситуації, пов'язані з загальним погіршенням оперативної обстановки в результаті зростання окремих видів злочинів.

2. Ситуації, що прямо визначають необхідність застосування сили для запобігання або припинення злочинної діяльності (наприклад розшук і затримання злочинців).

Для вирішення ситуації першої групи, на наш погляд, найбільш доцільним буде проведення заходів оперативно-розшукового і слідчого характеру, тоді як для вирішення ситуації другої групи характерне використання заходів режимного характеру. Сукупність усіх цих заходів складає поняття так званої *спеціальної операції*.

Оскільки в теорії оперативно-розшукової діяльності не склалося однозначного розуміння спеціальної операції, то для його з'ясування необхідно розглянути, насамперед, саме поняття «операції».

Слово «операція» латинського походження. Воно означає дію. Під операцією у широкому плані розуміється сукупність дій, підпорядкованих єдиній меті, єдиному завданню [4, с.845].

В спеціальній літературі з криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, кримінально-виконавчого права та інших фахових дисциплін вживаються терміни «операція», «тактичні операції», «профілактичні операції», «комплексні операції» та «спеціальні операції» [5].

Найбільш вживаним і дотепер є термін «операція». Він використовується в нормативних документах радянської міліції ще з 1921 року [6]. До 90-х років минулого сторіччя в більшості робіт [7, 8] під терміном «операція» розумівся комплекс заходів з локалізації відповідних подій без визначення та кваліфікації цих заходів, таких ознак операції, як задум, задіяні сили, плановість та узгодженість їх дій, термін, місце (територія та її умови), порядок управління.

Д.В. Гребельський визначає операцію як систему (сукупність) оперативно-розшукових та інших службових заходів, здійснюваних централізовано і за скоординованим планом у короткий відрізок часу, при максимальному зосередженні сил і засобів на визначеному напрямку боротьби зі злочинністю [9]. Розви-

ваюче це поняття, І.М. Лузгін вважає, що операція – це складаний комплекс оперативно-тактичних і пошукових заходів, спрямованих на виявлення і затримку злочинця, пошук викраденого майна [10, с.109], при цьому підкреслюючи, що її проведення здійснюється без участі слідчого.

М.М. Смоліна вважає, що мета проведення спеціальної операції – це усвідомлений, очікуваний і бажаний результат діяльності органів внутрішніх справ у надзвичайних ситуаціях (переважно соціального характеру), який складається із досягнення нормалізації цих ситуацій, локалізації та ліквідації їх наслідків, а також забезпечення захисту об'єктів національної безпеки. Прагнення органів внутрішніх справ досягти цілей спеціальної операції формує для них коло діяльності, тобто її спрямованість, а також завдання, виконання яких є обов'язковим. Спектр цієї діяльності регулює соціальні процеси під час проведення спеціальної операції і складає її функції, за допомогою яких ми в змозі пізнати сутність і специфіку такої діяльності. Вони відображають напрямки впливу спеціальної операції на негативні фактори в умовах її проведення, що дозволяє упорядкувати цей вид суспільних відносин [11, с.107].

А.В. Дулов, розвиваючи теоретичні засади криміналістики, запропонував наступні можливості розробки і введення у вжиток терміна «тактичних операцій» при розслідуванні злочинів [12, с. 43]. Запропонована їм концепція тактичних операцій виглядає в такий спосіб. При розробці проблем криміналістичної тактики не можна обмежуватися лише тактикою окремих слідчих дій. На практиці необхідно застосовувати комплекс дій, які є типові та в загальних параметрах повторюються. У зв'язку з розробкою різноманітних тактичних прийомів розшуку для позначення таких комплексів стали використовувати термін «операція». Тактична операція являє собою сукупність слідчих, оперативних і інших дій по відношенню до осіб, які розроблюються, розроблених у процесі розслідування злочинів по єдиному плані з метою реалізації такої такти-

чної задачі, що не може бути вирішена здійсненням окремих дій.

Узагальнюючи думки науковців, можна зробити висновок, що тактичні операції це:

- сукупність тактичних засобів, через які реалізуються методи розслідування;
- засіб реалізації взаємодії слідчого з органом дізнання, державними установами та організаціями, окремими громадянами, необхідність якого виникає при вирішенні задач розслідування конкретної справи;
- організаційний і тактичний засіб ліквідації протидії з боку правопорушників;
- засіб алгоритмізації процесу розслідування злочинів;
- засіб реалізації тактичних прийомів, що потребують сукупності дій слідчого і представників інших органів, організацій.

Аналіз теоретичних положень і нормативно-правової бази дозволив Л.Я. Драпкіну запропонувати класифікацію тактичних операцій по таких основах:

1. По характеру задач, що вирішуються тактичною операцією: основні та допоміжні обставини, що встановлюють по справі.

2. По характеру слідчих ситуацій, у яких проводяться тактичні операції:

- проведені в простих слідчих ситуаціях;
- проведені в складаних слідчих ситуаціях.

3. По складових:

- неоднорідні, що включають у свій склад слідчі, оперативно-пошукові й інші дії;
- однорідні, до складу яких входять тільки слідчі дії.

4. Стосовно етапів кримінальної справи:

- наскрізні, проведені протягом декількох етапів розслідування;
- локальні, здійснювані на одному з етапів розслідування.

5. По організаційній структурі:

- проведені працівниками, об'єднаними в постійні структурно-організаційні об'єднання (наприклад, КР, БОЗ);

- які здійснюються працівниками, об'єднаними в тимчасову структурно-організаційну ланку (наприклад, слідчо-оперативну групу) [13, с.140–141].

6. Крім цього, автор поділяє тактичні операції:

- по характері зв'язку між їхніми елементами (реалізовані послідовно, паралельно або комбінованим способом);
- за рівнем спільності (типові і специфічні);
- по ступені автономності;
- по кількості тактичних операцій тощо.

Провівши аналіз даної класифікації, ми згодні з думкою А.Р. Белкіна та інших науковців, що приведена класифікація має певні вади [14, с.117]. Насамперед, ця класифікація тактичної операції приведена в залежності від організаційної структури. На наш погляд, це суперечить самому визначенню операції як комплексу різнорідних дій. Ця думка базується на тому, що комплекс заходів, які складають тактичну операцію, не може проводитися паралельно, а тільки послідовно, отже проведення одного заходу слугує логічним продовженням попереднього.

В останні роки найбільш вживаним в теорії ОРД становиться термін «спеціальна операція». На думку В.О. Лаптія, це комплекс погоджених та взаємопов'язаних за метою і часом роз'яснювально-профілактичних, попереджувально-наглядних, оперативно-розшукових, розвідувально-пошукових, кримінально-процесуальних заходів, примусових, бойових та інших передбачених законом дій, що здійснюються ОВС за єдиним задумом і планом для вирішення завдань захисту прав і свобод людини, життя і здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави, власності всіх форм, навколишнього середовища від протиправних посягань, якщо вичерпані всі способи, методи та форми упередження, локалізації та ліквідації надзвичайних ситуацій і вони не принесли бажаного результату [15, с.99]. Вивчивши дану дефініцію та піддавши її критичному аналізу, погоджуємося з думкою М.Б. Саакяна, який вважає, що тут потребує уточнення застосування та відповідність термінів «операція» та «спеціальна операція» по конкретному виду надзвичайних ситуацій. Так, В.О. Лаптія відносить до «спеціальної операції» тільки такі операції, які виконують завдання, що ви-

никають із соціальних явищ криміногенного характеру. Причому відмічає, що вони можуть проводитися безпосередньо оперативними та іншими підрозділами кожної галузевої служби міліції окремо та у взаємодії з територіальними і транспортними ОВС, а також з іншими міністерствами і відомствами. До цих явищ криміногенного характеру В.О. Лаптії відносить ті, що являють собою підвищену суспільну небезпеку: припинення групових антигромадських проявів; розшук злочинців, які вчинили злочин; визволення захоплених злочинцями транспортних засобів та визволення заручників; відбиття нападу на важливі об'єкти, затримання озброєних злочинців, що чинять збройний опір. Наведений перелік вичерпний, тому не складно визначитись, що кожна наведена надзвичайна ситуація криміногенного характеру має відповідне правове регулювання протидії: різноманітні настанови (типові плани), закріплені наказами МВС України (операції «Сірена», «Грім», «Перехват» тощо). В останні роки МВС застосувала в практику проведення щороку на місцях операцій щодо боротьби з окремими видами злочинів. Окремі з них мають назву оперативно-профілактичних операцій (наприклад, «Арсенал», «Фільтр», «Мак», «Валюта» тощо), можуть здійснюватись на локальному (районному), регіональному (місто, область) рівнях, а також на державному, тобто на території всієї країни під керівництвом МВС. Головна мета цих операцій – відпрацювання окремих криміногенних об'єктів або певних кримінальних проявів (злочинів або правопорушень конкретного виду) на відповідній території. Типових планів заходів до цих операцій, які затверджуються наказами МВС, не має, заходи плануються безпосередньо на місцях, в УМВС, УМВСТ, більш того, спеціальні сили міліції та внутрішніх військ у проведенні таких операцій, як правило, не застосовуються [16, с.15–19].

На основі вивчення практики проведення ОВС заходів щодо боротьби зі злочинністю, автори аналітичного огляду, виданого Київським державним університетом внутрішніх

справ (в 2000 році – Національна академія внутрішніх справ України) [17], запропонували умовно розділити всі спеціальні операції на два види: проведені в повсякденній обстановці та проведені в особливих умовах. Першу групу складають оперативно-профілактичні операції, другу – спеціальні операції. При цьому автори названого огляду під спеціальною операцією розуміють комплекс погоджених за єдиним планом і пов'язаних між собою єдиним задумом, цілями і часом оперативно-розшукових, режимних, бойових (військових) та інших, передбачених законодавством України заходів, проведених органами внутрішніх справ у взаємодії з іншими органами чи самостійно при наявності надзвичайної обстановки й особливих умов для найшвидшої нормалізації цієї обстановки, захисту законних прав і інтересів громадян, суспільних відносин від протиправних зазіхань. Провівши аналіз даної дефініції, ми вважаємо, що вона не позбавлена певних вад. Так, ми вважаємо, що у визначенні недоцільно перераховувати всі заходи і дії, що складають спецоперацію, оскільки при проведенні різноманітних за цілями операцій (звільнення захоплених заручників чи боротьба з розповсюдженням незаконних посівів наркорослин) певні заходи можуть бути відсутні.

Спеціальна операція – на думку Ю.В. Дубко – це комплекс погоджених за метою, часом і місцем (пунктом) спеціальних заходів, бойових та інших дій, що здійснюються за єдиним задумом і планом органами внутрішніх справ самостійно чи у взаємодії з військовими, іншими зацікавленими відомствами для нормалізації надзвичайної обстановки або локальної надзвичайної ситуації, захисту законних прав й інтересів громадян, суспільних відносин від протиправних зазіхань [18, с.35]. Впродовж останніх років Ю.В. Дубко постійно продовжував розвивати теорію ОРД й тактико-спеціальної підготовки працівників ОВС. Це дозволило йому запропонувати нове визначення досліджуваного терміну. В своєму останньому монографічному дослідженні під спеціальною операцією він розуміє комплекс

оперативно-розшукових, військових, режимних заходів і бойових дій, спрямованих на захоплення та знешкодження терористів та інших озброєних злочинців, або на припинення масових безладів, чи звільнення від захвату об'єктів, що знаходяться під охороною, які здійснюються органами внутрішніх справ у взаємодії з іншими відповідними органами та військами по скоординованому плану, в короткий термін часу при максимальній щільності всіх сил та засобів, що вони мають у розпорядженні [19, с.10].

Продовживши розвивати доробок Ю.В. Дубко, А.І. Пясецький та В.Л. Трасковський під спеціальною операцією розуміють комплекс погоджених єдиним планом та пов'язаних між собою єдиним задумом і часовим періодом оперативно-розшукових, режимних заходів та бойових дій органів внутрішніх справ, які здійснюються у взаємодії з іншими органами, підрозділами або самостійно, за наявності надзвичайної обстановки, особливих умов з метою якнайшвидшої нормалізації цієї обстановки і захисту законних прав громадян, суспільних відносин від протиправних посягань [20, с.223].

Вивчаючи дії підрозділів ОВС у надзвичайних умовах, і, зокрема, при затриманні озброєних злочинців, Г.М. Крутов, В.Т. Васильєв та ін. розуміли під спеціальною операцією сукупність узгоджених за метою, місцем і часом оперативно-розшукових, слідчих, режимних заходів та військових дій, які проводяться органами внутрішніх справ за єдиним планом та під єдиним керівництвом, спільно з іншими силовими структурами з метою вирішення тактичних завдань [21, с.5].

Грунтовний аналіз теоретичних положень ОРД дозволив О.Ф. Долженкову, М.Б. Саакяну та В.Л. Ортинському сформулювати таке визначення «спеціальної операції»: це комплекс погоджених та взаємопов'язаних за метою та часом заходів та дій, що здійснюються за єдиним задумом і планом, типовий варіант яких передбачений відомчими нормативними актами з метою локалізації надзвичайної обстановки криміногенного (некриміногенного) характеру [16, с.3–5].

З урахуванням зазначених дефініцій, хочемо сформулювати її авторське визначення: *спеціальна операція – це поєднання комплексу роз'яснювально-профілактичних, оперативно-розшукових, режимних, кримінально-процесуальних та силових заходів, використовуваних для припинення діяльності організованих злочинних структур у тих напрямках, де вони наносять найбільшу шкоду державі.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Долгова А. И. Преступность, ее виды и организованная преступность / Долгова А. И. – М. : Мысль, 2001. – 144 с.
2. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» // ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
3. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» : від 30.06.1993 р. // ВВР України. – 1993. – № 35. – Ст. 398.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. История милиции Украины / кол. авт. – Київ : КВШ МВД СССР, 1969. – 475 с.
6. Сводка о борьбе с бандитизмом : от 23.10.1921 г. // Сборник документов № 2 (1920–1925 гг.). – М. : МВД СССР, 1973. – С. 17–23.
7. Бородич А. А. Операции по задержанию группы преступников / Бородич А. А. – Омск : Омск. высш. шк. милиции МВД СССР, 1990. – 69 с.
8. Дубский А. П. Войсковые мероприятия в операции по ликвидации массовых беспорядков в населенных пунктах / Дубский А. П., Ветров О. К. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1985.
9. Гребельский Д. В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / Гребельский Д. В. – М., 1977. – 174 с.
10. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / Лузгин И. М. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1983.

11. Смоліна М. М. Спеціальні операції органів внутрішніх справ: мета, завдання і функції / М. М. Смоліна // Вісник ХНУВС. – 2013. – № 1 (60). – С. 104–110.
12. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / Дулов А. В. – Минск : РИО МВД БССР, 1979. – 53 с.
13. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций / Драпкин Л. Я. – Свердловск, 1987.
14. Белкин А. Р. Теория доказывания : науч.-метод. пособие / Белкин А. Р. – М. : Изд-во НОРМА, 2000. – 429 с.
15. Лаптії В. А. Система управління органами внутрішніх справ в особливих умовах: теоретичні та практичні проблеми : навч. посіб. / В. А. Лаптії. – Київ : РВВ МВС України, 1997. – 136 с.
16. Долженков О. Ф. Оперативно-тактичні операції : монографія / Долженков О. Ф., Саакян М. Б., Ортинський В. Л. – Львів : ОЮІ НУВС ЛІВС, 2004.
17. Свірін М. О. Аналітичний огляд стану та вдосконалення організації проведення спеціальних операцій службами та підрозділами органів внутрішніх справ України в сучасних умовах / Свірін М. О., Климчук В. П., Калашнік Л. М. та ін. – Київ : НАВСУ, 2000.
18. Дубко Ю. В. Про термін «спеціальна операція» / Дубко Ю. В. // Вісник Ун-ту внутр. справ. – 2001. – Вип. 13. – С. 30–36.
19. Дубко Ю. В. Управление органами внутренних дел в особых условиях : монография / Дубко Ю. В. ; под общ. ред. д-ра юрид. наук А. М. Бандурки. – Луганск : РИО ЛАВД, 2004. – 776 с.
20. Пясецький А. І. Поняття спеціальної операції та його значення для практичної діяльності органів внутрішніх справ / Пясецький А. І., Трасковський В. Л. // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. – 2001. – № 4. – С. 219–221.
21. Крутов Г. М. Дії підрозділів органів внутрішніх справ при захопленні озброєних злочинців та визволенню заручників / Крутов Г. М., Васильєв В. Т. та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук А. М. Бандурки. – Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. – 33 с.

Ситник В. А. Визначення спеціальної операції в теорії правничих наук / В. А. Ситник // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 403–408 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_71.pdf

Досліджені запропоновані вченими класифікації спеціальних і тактичних операцій. За підсумками проведеного аналізу наукових праць і результатів практичної діяльності співробітників органів внутрішніх справ, запропоновано авторське визначення поняття «спеціальної операції».

***

Ситник В.А. Определение специальной операции в теории правовых наук

Исследованы предложенные учеными классификации специальных и тактических операций. По итогам проведенного анализа научных трудов и результатов практической деятельности сотрудников органов внутренних дел, предложено авторское определение понятия «специальной операции».

***

Sytnik V.A. Definition of a Special Operation in the Theory of Legal Sciences

The paper studies by scientist's classification of special and tactical operations. According to the results of the analysis of scientific papers and the results of practical work of police officers, the author proposed a definition of «special operations».